

СОЦІОЛОГО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ КОДЕКСУ СУДДІВСЬКОЇ ЕТИКИ (АКТ КОРПОРАТИВНОГО САМОРЕГУЛЮВАННЯ ЧИ КОРПОРАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ВИМОГ СУСПІЛЬСТВА)

Костицький В.В.

доктор юридичних наук, член-кор. Національної академії правових наук України, професор

Останнім часом у суддівських колах за участі представників Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради юстиції, до компетенції яких входять питання притягнення служителів Феміди до відповідальності, а разом і серед людей, так чи інакше причетних до правового середовища України, активно обговорюється оновлений текст Кодексу суддівської етики, який найближчим часом має вступити в силу. І це й не дивно. Адже, можливо, саме від того, яким буде вказаний Кодекс: декларативним зібранням принципів професійної поведінки служителів Феміди для внутрішнього користування або ж ефективним інструментом реального застосування його норм на практиці, — залежатиме майбутнє обличчя судової влади України.

Підстав же для пильної уваги спільноти до оновленого документа є чимало. Зокрема, невідповідність морально-етичним принципам поведінки судді, незаконне отримання суддею матеріальних благ або здійснення витрат, що перевищують доходи такого судді та членів його сім'ї, та вчинення ним дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості, незалежності, чесності та непідкупності судових органів загалом, тощо. Відповідно новий кодекс має вирішити не лише існуючі етичні проблеми, пов'язані зі статусом судді, а й сформувати в Україні плацдарм для незалежності й неупередженості судової влади, який би відповідав міжнародним та європейським стандартам суддівської поведінки та зміцнював авторитет судді в суспільстві.

Групою членів Асоціації українських правників-працівників Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи під керівництвом автора з метою сприяння утвердженню гарантій для реалізації права на судовий захист прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права, утвердження незалежності та безсторонності судової влади, зміцнення її авторитету у суспільстві підготовлений проект Кодексу суддівської етики.

Розробка цього проекту проходила за таких історичних обставин. 01.01.2012 на підставі прийняття нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» втратив чинність Закон України «Про статус суддів», прийнятий ще двадцять років назад. Останнім, зокрема етичні моменти діяльності суддів розглядалися лише в загальних аспектах, необхідність затвердження Кодексу суддівської етики не встановлювалася.

Разом з тим, V з'їздом суддів України 24.10.2002 був затверджений Кодекс професійної етики судді, який був належною на той час відповіддю на потребу саморегуляції суддівської професії, хоча і не встановлював конкретних механізмів забезпечення дотримання його положень.

Тому у зв'язку необхідністю удосконалення судової системи Асоціацією було прийняте рішення про початок проведення судової реформи, результатом якої серед іншого й було прийняття нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Для суддівської спільноти очевидним є необхідність вдосконалення затвердженого десять років тому Кодексу професійної етики судді, що має свій вияв у активній роботі над проектом нового Кодексу.

В основу запропонованого Асоціацією українських правників проекту Кодексу суддівської було покладено дванадцять положень, враховано напрацювання Ради суддів України з цього питання.

1. Як відомо у спадщину від радянської системи Україна отримала розгалужену та професійну судову систему, яка працювала виключно в рамках існуючої тоді політико-правової доктрини. І вже на зорі формування української держави постало питання про формування не просто судової системи України, а про створення української судової влади. Перші кроки в цьому напрямі були зроблені ще на початку 90-х років. У ті часи мені довелося, працюючи в комісії Верховної Ради України з питань законодавства і законності, бути відповідальним за підготовку змін до низки законів, зокрема, «Про статус суддів», «Про кваліфікаційні комісії суддів», «Про суддівське самоврядування», «Про дисциплінарно-атестаційні комісії суддів» тощо. Тоді ж фахівці (в тому числі і автор), які писали українську Конституцію, заклали в неї ідею розподілу влади, що походить ще від Шарля Монтеск'є, про розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову, але не врахували при цьому, що 270 років – це великий період. За цей час змінилися аргументи та підстави для поділу влади.

Якщо в той період ішлося про бажання обмежити монархів, що мали в своїх руках всевладдя, забравши в них право ухвалення законів та передавши його професійному політичному парламенту, виконавчу владу, передавши її професійним менеджерам загальнодержавного рівня, судову владу, віддавши правосуддя у професійні руки, то нині ми розуміємо, що механізми влади не можуть бути обмежені лише трьома гілками. Відповідно виникають додаткові похідні влади права, зокрема, твердження стосовно того, що в основі права має лежати моральний імператив, даний суспільству Всевишнім, і правом є лише те, що вписується в рамки цього імперативу. Іншими словами, право має бути моральним, якщо ж закон аморальний, то це — не право. Цей принцип як спосіб вираження право в епоху сучасної глобалізації і був закладений у запропонований Кодекс суддівської етики.

2. Здійснення правосуддя, реалізація завдань судової влади щодо забезпечення права кожного на судовий захист – запорука верховенства права, основа виконання судом його важливої функції та гарантування кожному громадянину України доступу до об'єктивного, неупередженого, справедливого, чесного правосуддя на засадах суддівської етики.

Певні етичні вимоги перед суддею ставить Законодавство України. Зокрема, пункт 2 частини 4 статті 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 зобов'язує суддю дотримуватися правил суддівської етики, які згідно із статтею 56 цього Закону визначаються Кодексом суддівської етики, що затверджується з'їздом суддів України.

Окрім цього, суддю відповідно до пункту 2 частини 4 статті 83 закону про судоустрій і статус суддів може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з підстав систематичного або грубого одноразового порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя. Таким чином, питання про ухвалення кодексу суддівської етики стає важливою проблемою як організації правосуддя, так і дотримання вимог законодавства щодо статусу суддів.

3. Із позицій соціології права ухвалення Кодексу суддівської етики вирішує ряд суспільно значимих проблем. Перше завдання кодексу полягає у формуванні етичних стандартів поведінки судді, які будуть виконувати роль внутрішнього, регламентаційного акта й існуватимуть задля того, аби судді були поінформовані про вимоги, які поставлені перед ними. До речі, в кодексі записано, що особа лише подаючи заяву на здачу кваліфікаційних іспитів вже з того моменту бере на себе зобов'язання дотримуватися етичних вимог і обмежень, які ставляться перед суддями.

Другим завданням у проєкті сформульовані морально-етичні принципи поведінки суддів, такі, як: незалежність, неупередженість, чесність, непідкупність та справедливість. Викладено в кодексі й бачення, яким чином мають забезпечуватися ці принципи. Наприклад, при прийнятті рішень суддя має бути незалежним від думки своїх колег та

адміністрації суду або ж суддя має уникати недоброчесних зв'язків, які, на думку громади, можуть вплинути на його незалежність та неупередженість. Іншими словами, в разі появи такої інформації суддя зобов'язаний взяти самовідвід у процесі.

Серед інших завдань з'явилися у Кодексі і норми професійної етики. Тобто поруч із загальними принципами чесності і справедливості судді закладають фундамент й етичних вимог щодо професійної роботи суддів. Це, зокрема, зовнішній вигляд судді, участь у громадських заходах, можливість займатися юридичною практикою, прагнення судді підвищувати власний професійний рівень тощо. Відповідно суддя повинен демонструвати своєю поведінкою та відношенням готовність вести себе згідно із законом як у судовому процесі, так і поза ним. І це має бути зрозумілим для кожної законослухняної, поінформованої та доброчесної людини.

4. При підготовці проекту Кодексу враховано норми міжнародного права Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006, а також ряд інших міжнародних документів.

Бангалорські принципи поведінки суддів передбачають систему показників, за якими можна вимірювати не тільки морально-етичний зміст правосуддя і моральність поведінку суддів, а й незалежність судових органів. До цих принципів належать: незалежність судді та судової влади, відстоювання незалежності; об'єктивність як необхідна умова для виконання суддею своїх обов'язків; чесність та непідкупність; дотримання етичних норм у житті та поведінці; рівність громадян перед законом і судом, і рівність колег у професійному судовому спілкуванні; компетентність та старанність.

5. Кодекс суддівської етики ухвалюється як акт добровільного волевиявлення суддівського самоврядування (судді на з'їзді можуть або не можуть ухвалити Кодекс). Кодекс суддівської етики як акт корпоративного саморегулювання суддів демонструє, що судді беруть на себе добровільно певні обмеження суспільному житті. Однак постає питання, чи це є справою лише суддів, чи вони не перетворюються в закриту корпорацію й не скажуть, що то їхня справа – визначати морально-етичні засади для своєї діяльності?

Судді мають ухвалити на з'їзді Кодекс суддівської етики не лише для того, щоб виконати вимоги закону, але й для того, щоб народ сприймав їх такими – мудрими, чесними, неупередженими, справедливими.

Адже йдеться не тільки про легальність судової влади, а й про її легітимність. Якщо багатоголосий Український народ «промовляє» через інститути громадянського суспільства, зокрема через Асоціацію українських правників, Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі, обов'язок суддів почути цей голос. Справа суддів – врахувати чи не врахувати подані пропозиції, але почути їх як один із голосів суверена судді морально зобов'язані.

Особа, вперше призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги, якою суддя зобов'язується дотримуватись суддівської етики, не чинити дій, які принижують авторитет суддівської влади. Кожен суддя скріплює цю присягу своїм підписом. Це сприймається суспільством як моральні імперативи. Йдеться не тільки про громадські організації, не тільки про діяльність засобів масової інформації та журналістів, які незалежні в своїй роботі, а про гілку державної судової влади, яку творить Український народ як джерело і суб'єкт влади. І саме Український народ, як багатоголосий суверен, має право сказати, якою хоче бачити цю владу, яким хоче бачити морально-етичне обличчя судді.

На жаль, авторитет суду і судді перестав бути беззаперечним, як це було колись. В рейтингу суспільної довіри суд займає достатньо скромне місце, і така оцінка є дещо несправедливою, хоча і для цього підстави також є. Більшість громадян не ставлять під сумнів необхідність дотримання таких норм – такому підходу відповідає структура запропонованого Кодексу. Тому в документі передбачено обов'язки судді поважати право суспільства на інформацію про суд і правосуддя, забезпечуючи реалізацію судового

процесу, одночасно утримуючись від висловів, заходів, зустрічей, які можуть створити враження щодо упередженості судді.

6. Кодекс суддівської етики окрім загальних положень має містити 3 блоки норм:

- морально-етичні принципи поведінки суддів,
- норми професійної суддівської етики,
- морально-етичні вимоги до поведінки судді у позасудовій діяльності та особистому житті.

У загальних положеннях проекту Кодексу сформульовані визначення суспільної моралі як системи етичних цінностей, норм і правил поведінки, які сформувалися в українському суспільстві упродовж його розвитку і сприймаються усім суспільством або його абсолютною більшістю як моральні імперативи життя. Норми і принципи суспільної моралі, яких повинен дотримуватися суддя, розглядаються як загальноприйняті вимоги щодо поведінки людей, які сприймаються абсолютною більшістю суспільства або усім суспільством як моральні імперативи, тоді суспільство або його абсолютна більшість не ставлять під сумнів необхідність дотримання таких норм.

До морально-етичних принципів поведінки судді включаємо незалежність, неупередженість, чесність та невідкупність, справедливість.

Норми професійної суддівської етики – це визначені суддівським співтовариством та затверджені з'їздом суддів України вимоги щодо поведінки судді у судовому процесі, у суді та у спілкуванні в рамках професійного середовища правників з врахування норм і принципів суспільної моралі та суспільного запиту щодо змісту морально-етичної складової «образу» судді: рівність, компетентність, старанність.

Морально-етичні норми поведінки судді у позасудовій діяльності охоплюють обмеження, які судді добровільно беруть на себе з метою демонстрації високої моральності суддів та утвердження у суспільстві поваги до суддів, є умовою перебування на посаді судді: вимоги щодо дотримання етичних стандартів, вимоги щодо участі у громадському житті і морально-етичні вимоги щодо матеріально-етичних інтересів судді.

7. В основі реалізації Кодексу – презумпція знання суддями Кодексу суддівської етики та право судді на приватне життя, заняття творчою, викладацькою діяльністю, спортивним суддівством.

8. Проектом Кодексу суддівської етики визначено коло осіб, на яке суддівська громада має поширити дію цього Кодексу – професійних суддів, присяжних, народних засідателів і навіть на кандидатів на посаду судді з моменту подання заяви як обов'язок брати на себе відповідальність, а також судді, які ідуть у відставку, – впродовж життя мають зберігатися особливості поведінки як самообмеження для демонстрація високого статусу судді.

9. Суддя має підтримувати конструктивні відносини з органами державної влади, колегами, брати участь у публічних слуханнях справ тощо, однак має уникати контактів, які можуть викликати сумнів щодо його справедливості.

10. При підготовці документи враховано необхідність організаційного забезпечення дотримання суддівської етики. Як допоміжний механізм пропонується створення Комісії суддівської етики, яка би давала експертні висновки. Заразом був закладений і механізм захисту судді комісією із суддівської етики разом з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, за якого вони виступають як захисники судді в разі необґрунтованого звинувачення останнього. Це механізм повинен дати зрозуміти і судді, і його опоненту, що неправда буде покара законом, а посприяє цьому публічність її обговорення й офіційне підтвердження чи спростування комісією інформації про суддю.

У випадку виявлення необґрунтованих звинувачень щодо недотримання у порушенні цього суддею Кодексу, Комісія суддівської етики, звертається до суду для захисту честі і гідності судді і представляє його інтереси при розгляді справи. З одного боку, Кодекс має стати гарантією дотримання суддею морально-етичних засад у системі правосуддя, а з другого – не може перетворитися у гільйотину, за допомогою якої можна

розправитися з суддею. Комісія суддівської етики має працювати об'єктивно і вирішувати також спірні питання за попередньою згодою усіх сторін конфлікту.

11. У проекті Кодексу передбачено, що факт оприлюднення у ЗМІ або письмова заява фізичних та юридичних осіб про порушення суддею цього Кодексу не є підставою для притягнення судді до відповідальності або звільнення його з посади, але є достатньою підставою для дослідження цих повідомлень та їх розгляду чи то Комісією суддівської етики, чи то органом суддівського самоврядування, Вищою кваліфікаційною комісією чи Вищою Радою юстиції. Суддя може інформувати Комісію суддівської етики чи органу суддівського самоврядування про випадки неетичного відношення до нього.

Враховано досвід зокрема США, Німеччини, де суддя може внести запит до відповідного органу суддівського самоврядування чи Комісії суддівської етики і запитати, чи не буде порушенням Кодексу запланована ним поїздка, участь у заході тощо, і отримати як гарантію висновок того, що його не звинуватять у порушенні суддівської етики.

12. Ухваленню такого документу, як Кодекс суддівської етики, має передувати широке суспільне обговорення за участю суддів, юридичної громадськості, народних депутатів, вчених. Проект Кодексу суддівської етики, розроблений Асоціацією українських правників, у серпні 2012 року був оприлюднений в газеті «Юридичний вісник». Пройшла апробація Кодексу суддівської етики за участю суддів судів загальної юрисдикції, науковців та юристів-практиків в Дніпропетровській, Донецькій, Івано-Франківській, Запорізькій, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та в Автономній Республіці Крим. Проведено круглі столи. До робочої групи надійшли пропозиції з 23 апеляційних або окружних судів. Слід відзначити, що за результатами обговорень проекту Кодексу суддівської етики став очевидним високий рівень зацікавленості з боку суддівського корпусу в офіційному встановленні, оновленні та подальшому дотриманні правил суддівської етики як основи довіри суспільства до судової системи та одного із засобів підвищення авторитету судової системи в суспільстві.

На завершення ще раз відмітимо, що головним завданням Кодексу суддівської етики є зміцнення засад суддівського самоврядування. Його прийняття також має стати кардинальним фактом, спроможним повернути громадську думку у бік довіри до судової влади в Україні. З огляду на це, Кодекс повинен не лише максимально посприяти зменшенню можливостей незаконного впливу на суддів, а й стати гарантією захисту самого судді, який не може бути спрощений до рівня карального меча, а навпаки, покликаний служити гарантією незалежності суддів і справедливого правосуддя.